

Stalin nämüçin ýewreý awtonom oblastyny döretdi?

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar, Ýol ýazgylary

написано kitapcy | 26 января, 2025

Stalin nämüçin ýewreý awtonom oblastyny döretdi? STALIN
NÄMÜÇIN ÝEWREÝ AWTONOM OBLASTYNY DÖRETDI?

ABŞ-nyň ýewreýler üçin ýurt hökmünde Palestinanyň ýerine Krym ýarymadasyny satyn alma meýilleri...

ABŞ-nyň Ýewreý komiteti ýewreýleri Kryma ýerleşdirme pikirini janlandyrmak üçin Ikinji jahan urşunyň turmagyndan peýdalandy / Fotosurat: AFP

XX asyryň başlarynda ABŞ-nyň Krym ýarymadasyny satyn alyp, bu ýeri ýewreýler (jöhitle) üçin ýurt etmek ugrundaky synanyşyklar bolup geçdi.

Bu ýurt Russiýany Garadeňizden daşlaşdyrmagyň hasabyna giňeldilmelidi.

Taryhy maglumatlara görä Oktýabr rewolýusiýasynyň serdary Wladimir Iliç Lenin 20 million dollar bergisi bolansoň, ýarymadany öwezine bermek şerti bilen bu pyglyň toruna düşdi.

Onuň eden bu işi XIX asyryň ortalarynda rus imperatory Aleksandr II-niň Alyaska ýarymadasyny 7 million dollara ABŞ-na

satysyna meñzeýär.

- **«Krym Kaliforniýasy»**

Stalinem Palestinanyň ýerine Krymyň ýewreýlere ýurt edilip berilmegi bilen ylalaşyp, şol ýoldan gitdi.

ABŞ-nyň prezidenti Garri Trumen şol wagt Garadeňiz boýunça harby-deňiz güýçlerini Krymdan çykarmagyň gamyny iýip ýördi.

Has soňra Stalin edýän işini gaýtadan gözden geçirip, 1934-nji ýylda Uzak Gündogarda «awtonom ýewreý oblastyny» döretmek üçin işe girişdi.

Birnäçe bölümlik bu kyssa XX asyryň ikinji onýylllygynda bolup geçen Bolşewistik Rewolýusiýanyň ilkinji ýyllarynda başlanýar. Jöhitler 1917-nji ýylyň Oktýabr rewolýusiýasynyň yzysüre turan graždanlyk urşy ýyllarynda weýran bolan ýurdy täzeden gurmaga mejbur bolan Iliç Leniniň we sowet häkimiýetini kynçylyga uçradan düýpli maliýe krizisiniň ýagdaýyny gowy bilýärdiler. 1914-nji ýylda Gündogar Germaniýanyň ýewreýlerine kömek etmek üçin gurlan Ýewreý-amerikan komiteti (American Jewish Joint Distribution Committee/JDC) 1922-nji ýylda Lenini 20 million dollarlyk çekleri satyn almagyň peýdaly boljagyna ynandymagy başardy.

Şoňa laýyklykda ýylda 1,5 million dollar tölenmelidi we tölegiň möhleti 1945-nji ýyla çenli uzaldylmalydy.

Sowet Sosialistik Ýewreý Respublikasy gurlan ýagdaýynda, deregine Krymyň iň gowy ýerlerinden 375 müň gektar ýer 10

ýyllap kepillik astyna alynmalydy.

Lenin munuň bilen ylalaşdy. Onuň yzyndan gelen oruntutary Stalinem 1929-njy ýylda ýewreý wekilçiligi bilen «Krym Kaloiforniýasynyň» gurulmagy üçin gol çekişilen şertnama laýyklykda bildirilen talaplara eýeripdi.

Ýewreý-amerikan komiteti beýleki birnäçe teklibiň ýany bilen ýarymada iň täze amerikan ekerançylyk gurallarynyň ýollanmagy babatdaky şertnamany hem gola goýdy.

Hatda Kryma ugradyljakdygy aýdylan bu iş gurallaryny Moskwada görkeziler. Lenin janyna kast etmäge synanyşylandygy sebäpli ýarawsyz ýatandygyna garamazdan getirilen gurallary gözden geçiripdir. Ol ýewreýleriň Kryma ýerleşmegine razylyk bermek kararyna-da şundan soň gelipdir.

Ýewreýler Kryma ýerleşip başlan badyna 185 hojalygy öz içine alýan kollektiw ekerançylyk hojalygy (kolhoz) döräpdir. Munuň bilen birlikde ilkinji maliýe kreditleri-de berilip başlanypdyr.

Alynan kreditleriň yzyna berilmezligi aksiýalary elinde saklaýan 200 amerikan ýewreýiniň Krym topraklaryna eýeçilik etmek hukugyny gazanmagy aňladýardy.

Aksiýalaryň eýeleriniň arasynda amerikan jöhitlerinden

prezident Ruzvelt we onuň aýaly Eleanora, millioner Rokfeller, Ikinji jahan urşunyň yzyndan Ýewropanyň täzeden gurulmagy boýunça ykdysady maksatnamanyň awtory meşhur ykdysatçy Jorj Marşal hem bardy.

Geň ýeri, bu kreditler sowet döwletiniň federal býužetiniň gözegçiligi bolmazdan gönüden-göni Krym ýewreýleriniň kisesine girýärdi.

Hernä Krym tatarlary gozgalaň turzup, Sowet häkimiýetine garşy aýaga galdylar we ýewreýleri sebitiň merkezi Simferepola (Akmetjide) alyp barýan otla çozup, wagonlardan ýeke ýolagçynyň-da Kryma aýak basmazdan yzyna gaýtmaga mejbur etdiler.

• Awtonom ýewreý oblasti

Edil şol pursatda Stalin ýagdaýyň soňunyň eýgilige ýazmajagyny bildi we 1934-nji ýylda Krymdan uzakdaky Uzak Gündogarda awtonom ýewreý oblastyny gurmaga girişip, hemmeleri haýrana goýdy.

Şol wagtyň ýewreýleri görkezilen ýere göçmekde ýaýdanmaçlyk edenem bolsalar, bu oblast häzirem bar.

Şol sanda Stalin Krymda ýewreýler üçin ýurt gurmak pikirini durmuşa geçirmekden doly el çekdi we hususanam Krymyň tatar, grek, nemes, bolgar raýatlarynyň dowamly gozgalaňlaryndan soň muny durmuşa geçirjek bolmagyň Sowet Soýuzynda dürli halklaryň agzyny birikdirip ýaşar ýaly derejede gazanylan durnuklylygy bozup biljegini aýtdy.

Emma bu mesele birnäçe kynçylyklary-da özi bilen alyp geldi. Ýewreý oblasti 1915-nji ýylda gurlan Tihonkaýa atly kiçijik otly duralgasynyň ýerleşýän ýerinde gurlupdy.

Üstesine oblastyň ilaty diýseň seýrekdi we şol döwürde ýewreýler oblast ilatynyň bary-ýogy 2%-ni düzýärdi.

2023-nji ýylyň statistikasyna görä-de, oblastyň döredilen wagtyndan 100 ýyla golaý wagt geçenden soňam oblastyň ilatynyň sany 147 müňden geçmändir.

Häzir ýewreýler ilatyň 1%-denem azyny emele getirýär we bu görkezijini ýene-de pese düşürüp bolar. Muňa derek ol ýerdäki rus ilatyň sany 92%-denem ýokarda.

Statistiki görkezijiler oblast ilatynyň dowamly azalýandygyny habar berýär. Bu oblastyň geografiki ýerleşişiniň ýewreýler üçinem, beýlekiler üçinem amatly ilat demografiki köpelişiň habarçysy däldigini görkezýän alamatlar bar.

Ýewreýler üçin Hytaýa golaý ýerdäki gündogarda Habarowsk oblasti, günbatarda Amur oblasti, günortada-da Russiýa bilen Hytaýyň arasyny biri-birinden aýyrýan Amur derýasy bilen gurşalan, 170² kilometrdenem az meýdana eýe we yns-jynsyň ýaşamaýan ýeri saýlanyp alnypdy.

Dokumentler sowet ýolbaşçylarynyň 1929-njy ýyldan başlap Ukrainadan, Belarusdan, Gürjüstandan, Azerbaýjandan we Russiýanyň Sibir we Uzak Gündogar ýaly dürli ýerlerinden 900 sany ýewreýi bu oblasta ýerleşdirmek üçin razy etmegi

başarandygyny habar berýär. Ýöne bu raýatlaryň köpüsi az wagtdan soň ýolbaşçylaryň oýnuna düşüňip, öňki ýaşaýan ýerlerine dolanyp geldiler.

Sowet döwründe we ondan soňam rus ygtyýarlylarynyň bu oblastdaky durmuşa medeniýet we şäher howasyny bermek üçin eden tagallalaryna garamazdan, bu ýer şindizem Russiýanyň iň seýrek ilatly oblasti bolmagynda galýar.

Ýewreýlerem ilatynyň sany Russiýanyň beýleki respublikalaryndaky we oblastlaryndaky iň kiçijik posýologynyň ilatyndanam az bu oblastiň jemi ilatynyň 2%-denem azyny düzýär.

Ýewreý halkyndan bolan adamlaryň düşewüntli kärleri we hünärmenlik ugurlary saýlap alýandyklary hakdaky aýdylýanlar olaryň oňaýly ýaşaýyş-durmuş şertlerinden mahrum çet ýerlerde ýaşamaga nämüçinrazy bolaslarynyň gelmändiginine düşünse bolýar.

Sowet ygtyýarlylarynyň bu ýeri Ýaponiýadyr Hytaý bilen araçäk zonalarynyň howpsuzlygyny berkitmegiň ýany bilen Ýewropadaky we Amerikadaky asly ýewreý halkara sosial gatlaýlar bilen gowy gatnaşyklary ýola goýmakda amatly mümkinçiligi gazanmak üçinem saýlap alandygyna ýşaratlar bar.

Maksatnamanyň ýüz ýyla golaý taryhynyň bardygyna garamazdan ýewreýleriň görkezen gyzyklanmasyna we üýtgeşmelere seredenimizde, maksatnamanyň şol wagt göz önüne tutulan we şindizem ünsden düşürilmeýän netijäni gazanmandygyny görýäris. Adyny Bira we Bijan derýalarynyň arasyndaky geografiki ýerleşişinden alan paýtagt Birobijanyň ilaty häzir 70 müňdenem az.

Paýtagt gurlany bäri ýewreý ilaty 2%-den geçmedigem bolsa, sowet ýolbaşçylary sany azdygyna garamazdan şäheriň ilat sanyna niýetlenip gurlan teatrlary, muzeýleri açmak we Ýuwaş okeanyň kenarynda ýerleşen Wladiwostok ýaly golaý-goltumdaoy uly şäherler bilen aragatnaşygy ýola goýmak ýaly işler bilen birlikde dini baýramlary geçirmek we ýewreý milli naharlaryny taýýarlamak ýaly şähere ýewreý durmuş obrazyny bermek üçin jan etdi.

Emma şu makalany taýýarlap ýörkäm, awtonom ýewreý oblasti we paýtagty Birobijan hakda ýazylanlary okanymda syýahatçylaryň gelim-gidimli ýerlerinde seresap bolmalydygy hakda duýduryşa gabat gelmek meni geň galdyrdy.

Ýol ýazgylary we bu barada çap edilen maglumatlar aýratynam Dzeržinskiý, Gorkiý, Oktýabr prospektlerinde ogurlykdyr talaňçylygyň köp bolýandygyna ünsi çekýär.

Bu üç köçe adyny KGB-niň düýbünü tutujy Dzeržinskiden, meşhur ýazyhy Maksim Gorkiden we 1917-nji ýylyň 25-nji oktýabrynda bolup geçen Bolşewik Rewolýusiýasynyň taryhy bolan oktýabr aýyndan alýar.

- **Staliniň gaýtmyşym etmegi**

Stalin Ýewreý Awtonom oblastyny gurmak bilen ýewreýlere ýaşara ýurt bermek pikiriniň durmuşa geçirilmegini goýbolsun edipdi. Emma Ýewreý-amerikan komiteti we ABŞ-daky ýewreý lobbisiniň tanymal wekilleri az wagtdan soň Ikinji jahan urşunyň turmagyndan peýdalanyp, ýewreýleri Kryma göçürip getirmek pikirini täzeden gozgady.

Şunuň bilen baglanyşyklylykda amerikan ýolbaşçylary Ýewreý antifaşistik komiteti tarapyndan taýýarlanan we öň ylalaşyga gelinen pikiriniň durmuşa geçirilmegi üçin Staline basyş etmäge başlady.

Russiýanyň Informasiýa ministri Poltoranin 90-njy ýyllaryň başynda hepdelik «Аргументы и Факты» gazetinde beren reportažynda käbir maglumatlardan söz açdy.

Şol maglumatlaryň habar bermegine görä, Stalin kömekçisi Milowan Dgilasyň gatnaşmagynda Ýugoslawiýanyň döwlet ýolbaşçysy Ýusup Broz Tito bilen duşuşypdyr.

Şol duşuşykda Stalin Tito ABŞ-nyň prezidenti Ruzweltiň 1943-nji ýyldaky Tähran konferensiýasynda özi bilen gürleşendigini we «Krym Kaliforniýasy» atly maksatnamanyň çäklerinde ýewreýleri Kryma ýerleşdirmek işini dowam etdirilmegi hakda has ön gelinen ylalaşyga eýermelidini aýdandygyny mälim etdi.

Ruzwelt ýewreý maliýe lobbisiniň bu boýunça özüne yzygiderli basyş edýändigini tutaryk edinipdir. Hasam beteri, Ikinji jahan urşunda ABŞ-nyň ýaranlaryna harby goldaw, azyk, çig mal, energetika serişdlerini bermek maksady bilen 1941-nji ýylyň mart aýynda Kongresiň tassyklan «Lend Lease Act» programmasyny duruzmak haýbatyny atypdyr.

Şol sanda, ABŞ-nyň nemesleriň sowet güýçlerine gönükdiren hüjümleriniň agramyny gowşatmak üçin Faşistik Germaniýa garşy «ikinci fronty» açmazlyk ähtimallygy bilenem gorkuzmaga synanyşypdyr we ondan tatarlaryň Krym ýarymadasyndan göçürilmeginiň başlanmagyny talap edipdir.

Amerikanlar Stalinden maliye aksiýalaryny tölemegi talap etmäge başlan badyna, Stalin olara ýewreýler üçin ýurt gurmaga synanyşyklaryny Krym ýarymadasynda däl-de, Palestinada ýerine ýetirmäge taýýardygyny mälim edipdir.

Stalin Sowet Soýuzynyň Ýewreý-amerikan komitetinden alan karzlaryndan kemmegiň ýerine mümkin bolan ýewreýi Palestina göçürip äkitmegi, olary nemeslerden ele salan we palestin ýewreýlerine beriljek ýaraglar bilen ýaraglandyrmaga ylalaşýandygyny mälim edipdir. Hatda Çehoslowakiýa, Bolgariýa Palestinadaky ýewreýlere şol ýerdäki araplar bilen uruşlarynda gerek boljak ähli ýaraglar bilen üpjün etmegi buýrupdyr.

Munuň bilen birlikde Stalin ABŞ-nyň we ýewreý lobbisiniň basyşy dowam etdirmeginden, Sowet Soýuzyny Krymy bermek

boýunça öň beren sözünde durmaga mejbur etmek üçin halkara sudlara ýüz tutmagyndan gorkupdyr.

Olar Krymyň ýany bilen Garadeňiz kenarynyň ugry boýunça Soçini we günbatarda Türkiýäniň serhedine goňşy Abhazıýanyň araçäğine çenli aralykdaky şäherleri öz içine alýan, şeýle-de gündogarda Ukrainanyň Odessa we Herson oblastlarynyň ýerini eýelemegi meýilleşdirýärdiler.

Bulam iş ýüzünde Sowet Soýuzynyň Garadeňizden uzaklaşdyrylmagyny we Krymyň günortasyndaky Sewastopolda Garadeňiziň iň uly deňiz bazasyndan mahrum edilmegini aňladýardy. Bu ýerler häzir Russiýa bilen Ukrainanyň arasyndaky çaknyşyga sebäp bolan ýerlerdir.

Sami IMARE.

Anna, 17.11.2023 ý. Taryhy makalalar